

„A SÍRI CSÖNDBEN KÖVEK ZUHOGNAK”

Nagy Gáspár és a Zónaidő

KARÁDI ZSOLT

Nagy Gáspár 1995-ben sajátos kötettel jelentkezett. A *Zónaidő* abban tért el előző könyveitől, hogy lapjain nem új verseket tett közzé, hanem válogatást nyújtott korábbi műveiből. Ez a válogatás azonban egyedi tematika mentén helyezkedik el. A költő gazdag rétegezettségű lírai világának nem szűkítése ez a kiadvány, hanem nagyon is tudatosan megkomponált egész. Nagy Gáspár ugyanis *közép-európai napló* alcímmel látta el a gyűjteményt, amelyben a legkorábbi szöveg 1977-es, a legkésőbbi 1993-as keltezésű. A mindösszesen 35 művet kínáló könyv Nagy Gáspár egyik legfontosabb gondolati tájékozódási pontját, a közép-kelet európaiság napjainkbeli kérdéskörét analizálja, jobban mondva a szétszórt opuszokat a kötetbe rendezés gesztusa által emeli az értelmezhetőség fókuszába.

A *Zónaidő* recepcióját az egyöntetű elismerés hangja uralja. Domokos Mátyás Nagy Gáspárt a „magyar irodalom ethoszának, egyik meghatározó törekvésének tudatos folytatójaként” üdvözlí.¹ Nagy Gáspárt – mondja – „ugyancsak ez a történelmi zónaidő érlelte költővé, és szinte indulása pillanatától napjainkig változatlanul úgy érzi, hogy éppen az rejti az ő sorsának is a titkát, amiről hallgatnak a kelet-európai zónaidő évszázadainak évezredeinek a halottai”.² Domokos Mátyás az *Ady-Kodály-Bartók-Németh László-József Attila-Bibó István* nevével jelezhető szellemi térben véli elhelyezhetőnek Nagy Gáspár törekvéseit.

Vasy Géza recepciójában kiemeli a *Zónaidő* tettértékűségét, hiszen „anyagának nemcsak két évtized alatti elkészítése volt politikai állásfoglalás, hanem mostani egybegyűjtése is”.³ Figyelemfelhívásnak tartja, hiszen a költő „nem a félmúlt hamarost bekövetkező befejezettségére kíván utalni a motívumkör nyomatékos felmutatásával, hanem éppen arra mozgósít, hogy ne feledjük, van esély, mindig megmarad »utolsó esélynek a holnap«”.⁴

A korabeli recepció legösszetettebb elemzését Olasz Sándor írta, aki ismertetésében hangsúlyozza a kötetkompozíció jellegzetességét: nevezetesen azt, hogy a *Zónaidő* mindenekelőtt olyan műveket tartalmaz, amelyek a közép-európai népek sorsközösségéről

---

¹ DOMOKOS Mátyás: Nagy Gáspár „Zónaidejéről”, amely mindannyiunké. *Forrás*, 1995/9, 27.

² U. o.

³ VASY Géza: Közép-Európa és a költészet. Nagy Gáspár új könyve. *Új Forrás*, 1995/10, 37.

⁴ U. o., 40.

vallanak.⁵ Feltétlen erénynek tartja, hogy Nagy Gáspár költeményeinek „centrumában mindig a teljes személyiség áll, aki közvetlenül fejezi ki önmagát, bármiről beszél is”.⁶ A nyelvben konstituálódó személyiség szerepének a kanonizált kortárs befogadásban tapasztalható háttérbe szorulása idején Olasz Sándor erénynek tudja azt, hogy a Nagy Gáspár-i „szubjektum változatlanul uralni, használni akarja a nyelvet”.⁷ Fontos aláhúzni a recenzens azon felismerését, amely szerint Nagy Gáspár szellemi rokonait kivétel nélkül olyan közép-európai költők között találjuk, akik „a megszenvedett műalkotás esztétikáját folytatható örökségnek tartják”.⁸ Olasz Sándor nemcsak arra figyelmeztet, hogy Nagy Gáspár saját verseire is érvényes mindaz, amit ő a *Zbigniew Herbertet* fordító Nagy László kései poétikájáról ír, hanem azt is hangsúlyozza: a költő „élményverseiből kifejlődő ontológiai lírájában a játékkal, az iróniával eltakart fájdalom a tragikumnak, az elégiának és a groteszknak olyan ötvözetét hozza létre, amely költészetét azokétól is megkülönbözteti, akik egyébként a legközelebb állnak hozzá”.⁹

Vekerdi László a fentebb említett három kritika ismeretében megfogalmazott írásának nívója a szinkronizáció-deszinkronizáció kérdéskörének fölvetése. Vekerdi szerint „valószínű, hogy ’56 és ’68 szinkronizálta leginkább a »zónaidót« egész Kelet-Közép-Európában, a zsarnokok idejét csakúgy, mint a prófétákét”.¹⁰ E szinkronizáció Nagy Gáspár költői elmélkedését messzemenőig meghatározta. A 90-es évtized közepére – veszi észre Vekerdi – „jócskán deszinkronizálódtak a »zónában« az időt jobban vagy rosszabbul mutató »órák« – tudniillik akik vagy magas pozícióba jutottak, mint Vaclav Havel, vagy messze kerültek innen, mint Milan Kundera, már nemigen éltek elevenen a szép „kelet-európai szolidaritás” álmait.¹¹

Valóban: 1956 és 1968 Nagy Gáspár életének, alkotói eszmélkedésének sarokpontjai. Mint Elek Tibornak egyik interjújában elmondta, 1968-ban, a Párizs felé figyelő fiatalok között, akik közül sokan bevonultak Csehszlovákiába, kezdődött benne, s egész nemzedékében a „totális kiábrándulás abból, hogy itt valamiféle emberarcú szocializmus megvalósítható [...] A csehszlovákiai bevonulás után, az ottani reformok leverettetése után kezdtem el foglalkozni szisztematikusan ’56-tal”.¹²

Egy évvel később, Ménesi Gábornak vallja erről az időszakról: „rádőbentem a közép-európai lét tragédiájára, megtanultam, hogy figyelünk kell szomszédainkra, bennem munkálkodott – ha nem is tudatosan – Németh László tejtetstvérség-gondolata. Mindenképpen úgy látom, hogy az 1968-as eseményeknek döntő szerepük volt költővé válásomban”.¹³

---

⁵ OLASZ Sándor: Zónaidő. Nagy Gáspár „közép-európai naplója”. *Életünk*, 1995/11, 1054.

⁶ U. o., 1055.

⁷ U. o.

⁸ U. o.

⁹ U. o., 1056.

¹⁰ VEKERDI László: Nagy Gáspár: Zónaidő. *Kortárs*, 1996/3. 110.

¹¹ U. o., 111.

¹² ELEK Tibor: Hűen történelmünk és irodalmunk hagyományaihoz. Beszélgetés Nagy Gáspárral. *Bárka*, 2003/1, 68. Vö., „...elfoglal Közép-Európa, lefoglal a székelyt”. Múlik a jövőnk, Zónaidő, 6.”

¹³ MÉNESI Gábor: „Nem voltam bátor, csak nem mertem félni.” Beszélgetés Nagy Gáspárral. *Új Forrás*, 2004/4. 35.

Nagy Gáspár teljes életművének átfogó elemzését, így a *Zónaidő* alapos értelmezését Görömbei András adta 2004-es monográfiájában. A kötet rámutat arra, hogy a költő művészi oeuvre-jének fontos vonulata a közép-európai népek sorsközösségének tudatosítása.¹⁴ Hangsúlyozza, hogy Nagy Gáspár a *Duna-táj* egymásra utalt népeinek azokat a költőit szólította meg, akik a „nemzeteket szembeállító politika szellemi-erkölcsi ellenerőiként” ismert el.¹⁵ Görömbei András a *Zónaidőt Közép-Kelet-Európa* ezredvégi életéről alkotott „döbbenetes dokumentumnak” nevezi,¹⁶ a diktatúrák világáról készült „pontos szavú látletnek” tartja.¹⁷ Szerinte Nagy Gáspár azokkal az alkotókkal vállalt szellemi rokonságot, akik eltökélten szembesültek a diktatúrával, zsarnoksággal, ezért bűnhődniük kellett.¹⁸ A *Zónaidőt* „gesztus-értékű műnek” mondja, tanulságtételnek arról, hogy „milyen szeretettel, együttérzéssel lehet érteni és értékelni a más népek kultúrájának értékeit”.¹⁹ A monográfus számára fontos láttatni azt, hogy Nagy Gáspár elsősorban azokkal a költőkkel került kapcsolatba, akik – miként ő – vallják, hogy „erkölcs és esztétikum, egyén és közösség sorsa szétválaszthatatlanul összetartozik”.²⁰

A *Zónaidő* térben és időben történő utazások esszenciáját nyújtja. Az 1968-as eszmélkedés eredményeként fogalmazódott meg Nagy Gáspárban – miként a róla szóló monográfia által is idézett egyik nyilatkozatában elmondta – talán pályatársai hatására is az a gondolat, hogy utazni kell *Lengyelországba, Csehszlovákiába*.²¹

A könyv tehát valós és fiktív közép-kelet-európai utazások foglalata. A kötetzáró, *Filip Tamásnak* adott interjúban Nagy Gáspár részletesen vall ezekről az élményekről. E beszélgetés fontosságát nem véletlenül emelte ki recenziójában *Vekerdi László*.²² Az alcímében szereplő *napló* lehetővé teszi azt, hogy a szerkesztés során különböző időben és különböző műfajban keletkezett szövegeket rendeljen egymás mellé. Így kerül be a válogatásba költemény, esszé, interjú, kommentár, fülszöveg, jegyzet: vers és próza egyaránt. Az egyes darabok sorrendje nem kronologikus, hanem azok az alkotói logika mentén helyezkednek el. A portréversek, ajánlások-fordítások sorában megidézett szerzők gazdag névsora demonstrálja Nagy Gáspár közép-európai tájékozódását. A kortárs román, litván, szerb, cseh, német, szlovén, vajdasági magyar, lengyel költők-műfordítók közül *Czeszlav Miłosz*, *Zbigniew Herbert* és *Milan Kundera* az, aki legtöbbet jelent számára. E szellemi közelséget mi sem jelzi jobban, mint az, hogy a *Zónaidő* Nagy László fordításában közzéteszi *Herbert Cogito Úr egyenes testtartása* című költeményét, amely mellett szerepelteti *A vers érvényessége* című, a *Cogito Úr testtartásához* fűzött 1986-os

¹⁴ GÖRÖMBEI András: Nagy Gáspár. *Kalligram Könyvkiadó*, Pozsony, 2004. 146.

¹⁵ U. o., 147.

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

¹⁸ U. o., 148.

¹⁹ U. o., 150.

²⁰ U. o., 147.

²¹ U. o., 145. Az interjúban Nagy Gáspár hozzátette: „Persze, a *Zónaidő* nemcsak a valóságos, hanem a képzeletbeli utazások könyve is. S talán a reménykedésé, hogy vannak, maradtak és újra nyílhatnak ösvények egymás felé Európának ezen huzatos régiójában”. OSZTOVICS Ágnes: *A szép illúziókat nem lehet feladni*. Nagy Gáspár Kormos Istvánról és Közép-Európáról. *Magyar Nemzet*, 1995. június 30. 11. Idézi GÖRÖMBEI András, i. m., 145.

²² VEKERDI László, i. m., 110.

keltezésű széljegyzetét.²³ Az ajánlások, mottók, alcímek, jegyzetek, kiegészítések nem töredezettséget okoznak, hanem a fiktív napló lapozgatásának élményében részesítenek. A napló önmagát reflektálja, amikor szerzője közreadja az egyik legindulatosabb, *Köve-telsz? És tartozol?* című, *Valaki emlékére (Mérleg-naplóból – 1991)* alcímű, eredetileg a Magyar Naplóban megjelent esszéjét.

A *Zónaidő* cím (látszólagos) egyszerűségében ugyancsak értelmezési problémát jelent. „A zóna övezet, sáv, valamilyen meghatározott tulajdonságú területrész. Tehát azt sugallja a zónaidő, hogy a hely és a kor meghatározza a létidő minőségét és lehetőségeit” – írja *Görömbei András*.²⁴ Vasy Géza szerint „a zóna: Közép-Európa, s természetesen a zónaidő is ideköt. Elsősorban a jelen, kissé tágabban a 20. század adja a gondolkodásmód idejét, de ezen a tájon aligha kerülhető meg a régebbi múlt”.²⁵ A zónaidő mai természettudományos ismereteink alapján úgy definiálható, mint „egy terület, vagy ország által használt hivatalosan megállapított helyi idő, amely néhány órával (maximum 12 óra) eltérhet a greenwichi középidejétől”.²⁶ A zónaidő „egy kiválasztott meridián mentén húzódó, megadott földrajzi hosszúsági körökkel behatárolt szélességű zónán belül azonos”.²⁷ Ez az *azonosság* az, ami a közép-európai zónában élő népek történelmi idejét meghatározza, s a költő számára ihletforrásul szolgál.

A *zóna* főnév azonban *Tarkovszkij Sztalkere* óta olyan asszociációkat is hordoz, amelyek – a *Nagy Gáspár*-i műbe történő beleerőltetés direkt szándéka nélkül – termékenyenk tűnő képzetársításokra készlet.

A szó evokálja a *Sztalker* zónájának szimbolikus jelentéskörét. A *Sztrugackij-fivérek Piknik az út szélén* című regénye nyomán készült film nagy része a tiltott zónában játszódik. Ott, amelyről az a hír járja, hogy van benne egy hely, a *Szoba*, ahol teljesülnek a kimondott kívánságok. Ide, ehhez a *Szobához* viszi el a *Sztalker* az alkotói válságban lévő író és a tudományában csalódott professzort. A zóna titokzatos hely, amelynek kialakulása bizonytalan, ahol az elpusztult civilizáció romjain botorkálnak a figurák, ahol minden csupa törmelék, hulladék, omlás. Ezen a világvégi, vagy világon kívüli helyen viszi keresztül a mindemből kiábrándult férfiakat a *Sztalker*. Ő, aki „megátalkodott”, talán örült, aki kiközösített. Ő, a transzcendentáló. Neve határátlépőt jelent. Ő maga is lepusztult, nyomorult, de hite töretlen.²⁸ Feltétlen. Az út a filmben fizikailag térben előre, voltaképpen azonban befelé irányul. A *Sztalker* ismeri az utat, ahová a két férfit viszi. Ismeri és romhalmazon keresztül eljuttatja őket a *Szobához*. Önmagukhoz.²⁹ Kísért az asszociáció,

²³ ÁGH István: Egy ars poetica megvalósulása. Nagy Gáspárról. *Tiszatáj*, 2000/8. 92.

²⁴ GÖRÖMBEI András, i. m., 99.

²⁵ VASY Géza, i. m., 37.

²⁶ <http://hmika.freeweb.hu/lexikon/html/zonaido.htm>

²⁷ *Magyar Nagylexikon*, 18. kötet. Magyar Nagylexikon Kiadó, 2004, 867. Vö.: Révai Nagy Lexikona, 19. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1926. 700.

²⁸ www.tarkovszkij.hu/display.php?tablename=mifilm&film_id=7

²⁹ Ma már tudjuk, hogy a *zóna* főnév a szovjet korszakban meghonosodott jelentésében a légerek köré vont szabad övezetet jelentette, ahová a légerlakók már nem léphettek be. „Ebben az értelemben beszéltek egykor a Szovjetunió egész területéről, mint a Nagy Zónáról, vagyis a Gulag-szigetvilág köré vont szabad övezetről, amit csak az különböztet meg a légertől, hogy oda látogatók nem tehetik be a lábukat.” KOVÁCS András Bálint – SZILÁGYI Ákos: *Tarkovszkij, az orosz film sztalkere*. Helikon Kiadó, Bp., 1997. 231-232. A film elemzését lásd u. o. 227-256. A könyv szerint

amely szerint Nagy Gáspár-i könyvben Közép-Európa szellemi rommezőin át a költő vállalná a Sztalker szerepét. Nagy Gáspár költői énjének transzcendens hite kételyek nélkül való.³⁰ Ezért is írhatta ars poeticus érvénnyel a diktatúra szellemsorvasztó, felejtésre kárhóztató viszonyai között, 1988-ban: „A költészetet végül is egy mély emberi találkozásnak, heves párbeszédnek gondolom. Találkozunk önmagunkkal, hogy ítélkezzünk önmagunk felett, s ez belső párbeszédde fajulhat igazság és hazugság dolgában [...] A jó vers kegyelméből a szüntelenül ellenkező, az ellenérzésekkel megvert, a világban rohangáló ember eljuthat a maga damaszkuszi útjáig: beragyogja a szabadság elviselhető fénye”.³¹

Nagy Gáspár *Dan Veronát, Dorin Tudorant, Marin Sorescut, Nichita Stănescu, Czesław Miłosz, Danilo Kiš, Zbigniew Herbertet, Marek Nowakowskit, Bohdan Zadurát, Milan Kunderát, Vaclav Havelt, Volker Braunt, Veno Taufert, Domokos Istvánt, Hajnóczy Pétert* meg- és felidéző könyve „keretes” szerkezetű kötet: a nyitó darab, az *Állsz a hózhanyban* (amely maga is keretes mű) a József Attila-i *Őlni, állni, ülni, halni* infinitívusaival szemben a *maradni állni lenni* imperativusát állítja a *partizánsötét* város egyetlen fénylő utcalámpája fényhengerében álló, önmegszólító verset mormoló költő elé. A *Filip Tamás-interjú* megelőző, a lírai – és esszéisztikus részt lezáró, *Zónaidő* című, szintén önmegszólító opusz az alkotással küzdő ért látatja, aki megérti, versei miért *szabadrabok*. Az összegyűjtött műveket tartalmazó kötet címéül is választott érzéletes versszó³² többen is értelmezték: Görömbei András szerint a versek „politikai értelemben is szabadrabok: sokkal többet kimondanak, mint a rab státuszban lehetséges, de mégsem szabadok teljesen az adott zónaidőben, mégis rabok a diktatúra világában”.³³

A *szabadrabok* oximoronból épített hapax legomenonja teljesen aligha verbalizálható nyelvi lelemény, amely a politikai jelentésmező felidézése mellett a nyelvbe zárt gondolat paradox, majdhogynem abszurd voltára is figyelmeztet. Arra, hogy a kimondhatóságnak – az ember nyelvbe-börtönözöttsége következtében – a látszólagos szabadság ellenére alapvető és éppen *nyelvi* akadályai vannak. Külső és belső erők torlaszolják el a megnevezhetőséget.

A külső és belső ellentmondások között hánykódik az *én* a korábban idézett *Mérlagnapló*ban is. A publicisztikai hevületű, a gázság idejét, a szabadelvűség harsogását ir-

---

a Sztalker „lelki vezető, közvetítő”. I. m., 230. A szó azok foglalkozását jelenti, „akik megsértik a tilalmakat, átlélik a Zóna határát, és a Zónába vezetik a hitetleneket, boldogtalanokat, kíváncsiakat vagy kétkedőket”. U. o., 236. A filmbeli Szoba „maga Isten vagy a hit csodájában megnyilatkozó isteni erő [...] a Zóna ígérete és misztikus értelme [...] A Szoba a lélek mélyén meghúzódo igazság tükre [...]” U. o., 248.

³⁰ JÁNOSI Zoltán: „Két part között a hit”. *Pilinszky-érintkezések Nagy Gáspár költészetében* = J. Z.: *Idő és ítélet*. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2001. 231-232. Idézi GÖRÖMBEI András, i. m., 35.

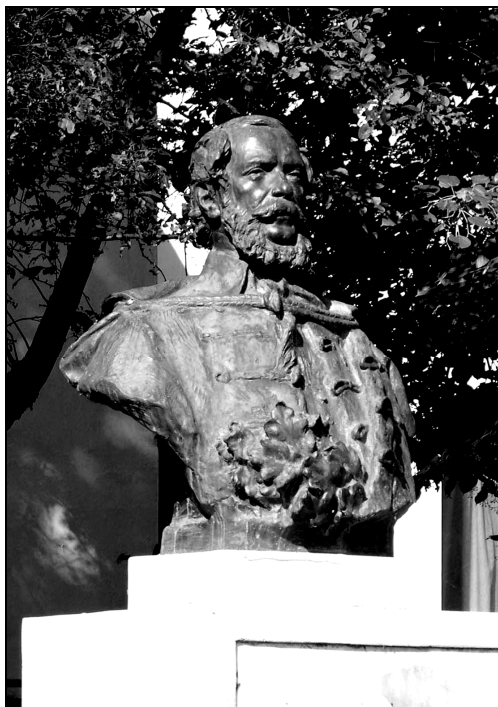
³¹ NAGY Gáspár: *Az emlékezés joga. Tűnődések a költészetéről*. = N. G.: *Zónaidő*. Széphalom Könyvműhely, Bp. 1995. 22-23.

³² GÁL Ferenc: Nagy Gáspár: Múlik a jövőnk. *Kortárs*, 1990/7. 167-168. és GÖRÖMBEI András, i. m., 99.

³³ GÖRÖMBEI András, u. o.

nizáló esszé zárata a kívül-belül antinómiáját idézi meg: „Követelsz? És tartozol? A síri csöndben kövek zuhognak. Távól? Közel? Belül.”³⁴

Nagy Gáspár 2003-as *Ezredváltó, sűrű évek* című könyvében a közéleti költészeti magatartást gyakran átjárta ez a *belülre* figyelő, a metafizikai érintettséget megvalló, halálközeli³⁵ élménykörből sarjadó hang. Őt ismerve, tudjuk azonban, hogy hitéből eredően végességét méltósággal fogadta el. És aztán már csak *befelé* figyelt.

Kossuth Lajos mellszobra Rudabányán. Horvay János alkotása, 1907.
(A szobor eredetileg Dobsinán állt, 1972-ben került Rudabányára.)

---

³⁴ NAGY Gáspár: Követelsz? És tartozol? Valaki emlékére. (Mérleg-naplómból – 1991) = N. G.: *Zónaidő*, 63.

³⁵ PÉCSI Györgyi: Nagy Gáspár: *Ezredváltó, sűrű évek*. *Új Forrás*, 2004/4. 26-28.